

УДК 93 «19»(477.83)

Ігор Берест

ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРШИХ РОБІТНИЧИХ КАС ВЗАЄМНОЇ ДОПОМОГИ ЛЬВІВСЬКИХ ДРУКАРІВ

Для розвитку України в роки незалежності характерними є процеси відродження, реконструкції чи ренесансу такого поняття, як «громадянське суспільство». Громадські ініціативи, асоціації, рухи та різні об'єднання громадян демонструють динамічну тенденцію до захисту і розширення соціальної сфери, у якій цінності й інтереси громадянського суспільства все більш чітко виокремлюються, суттєво впливаючи на політику держави, економічної, гуманітарної систем, змінюючи та демократизуючи їх за прикладом сучасних профспілок. Передували появі профспілок робітничі каси взаємної допомоги, що з'явилися серед львівський друкарів і своєю діяльністю започаткували соціальний захист власних робітників.

Ключові слова: профспілки, взаємна допомога, друкарня Піллера.

Актуальність теми дослідження, насамперед, полягає у надзвичайній важливості профспілкового руху як невід'ємної складової соціально-економічного розвитку будь-якої цивілізованої країни світу. Досліджувана проблема має цінне наукове значення, оскільки дає змогу розкрити одне із найважливіших питань – історичний досвід діяльності перших профспілкових організацій Львова, зокрема тих питань, які поки що не стали об'єктом комплексних досліджень.

Серед робіт, присвячених цій тематиці, слід виокремити праці таких істориків, як Р. Берест, Щ. Беднарський, А. Бобер, Г. Гайнц, де є часткова спроба подати історію профспілкового руху у якісно новому руслі подій, які сколихнули світ своєю організованістю й результативністю.

Наукове відкриття унікального історичного факту про те, що перші професійні організації на українських землях з'явилися ще у 1817 р. в середовищі львівських друкарів [1, с. 7] сприяло не тільки поступовій зміні суспільних уявлень про умови й основні чинники, які впливали на виникнення перших професійних організацій, їх соціально-виробниче призначення, поступову еволюцію професійних спілок, їх статус, організаційну структуру, культурно-освітню роль, особливості функціонування, місце в соціумі, але й про етнічну складову та окремішність українського народу, його складну історію та умови формування профспілок у різних політичних системах та багато іншого.

Перехід українських земель від Речі Посполитої до Австрії, в результаті першого поділу Польщі, супроводжувався реалізацією низки важливих суспільних реформ, які сприяли розвитку економіки, соціальної сфери, виробництва, сільського господарства, торгівлі тощо. Одним із шляхів ефективного розвитку господарсько-виробничого комплексу влада вбачала в переселенні з корінних німецьких земель різнопрофільних фахівців, скерованих на розбудову промислового, транспортного й сільськогосподарського секторів [2, с. 80–124].

Німецький друкар Антоній Піллер прибув до Львова 14 вересня 1772 р. разом із австрійськими військами та представниками нової влади, серед німецьких цивільних колоністів-переселенців як учасник реалізації плану першого поділу Польщі. Згідно із даними архівних документів, на той час йому виповнилося 39 років та він вже мав значний досвід у друкарській справі. Його походження до сьогодні не досліджено належним чином, але відомо, що народився А. Піллер у австрійському місті Граці 1733 р., прожив усього 48 років і помер у 1781 р.; похований в угорському місті Пешті [3, арк. 1].

Активний діяч професійної спілки друкарів Львова періоду другої половини ХІХ ст. Щесни Беднарський у праці з історії львівського друкарства та перших робітничих стоваришувань (товариств – примітка автора) зазначив, що А. Піллера державна австрійська влада перевела із Відня – до Львова для виконання відповідальних урядових завдань і доручень у галузі друкарської справи [4, с. 23].

Ми вже наголошували на тому, що у Львові на початок встановлення австрійської влади існувала низка приватних друкарень [5–6], але майже усі вони працювали на застарілому обладнанні і тому якість друку не завжди відповідала вимогам та потребам замовників. Тому, очевидно, піклуючись про якість друку та зокрема друкарські верстати, обладнання для майбутньої друкарні А. Піллер привіз із Відня.

Десь наприкінці 1772 р. А. Піллер з метою створення власного видавництва взяв у Яна Капістрана Богдановича в довготермінову оренду двоповерховий будинок із підвальними приміщеннями. Він розташовувався в теперішньому історичному середмісті Львова, на розі

перетину вулиць Домініканської, 11 (сьогодні – вул. Ставропільська) та вул. Бляхарської, 4 (вул. І. Федорова) [7, с. 35]. На стародавніх мапах Львова це місце позначалося як український квартал середньовічного міста. Неповдалі знаходилася православна Успенська церква, вежа Корнякта, Ставропігія, Домініканський собор, Королівський арсенал.

Цей район містяни вважали елітним, оскільки розбудований був на добре захищеній від несподіваного ворожого нападу північно-східній частині міста, межі якої визначає сучасна вулиця Підвальна. Тут знаходилися високі захисні мури, насипні вали, глибокий рів. Його заселяли переважно, багаті крамарі, священнослужителі, майстри, представники міської знаті. Саме у цьому кварталі, у Ставропігії, в 70-х рр. XVI ст. заклав свою друкарню відомий український першодрукар Іван Федорович (Федоров). Тут побачили світ перші українські друковані книги «Апостол» (1574 р.) та «Буквар» (1576 р.) [8, с. 78].

Так, 1776 р. за величезну на той час грошову суму – 48 тис. злотих А. Піллер викупив орендований дім у Яна Богдановича [7, с. 35]. З того часу серед мешканців Львова ця будівля отримала назву «будинок Піллера». Ймовірно, що саме аварійний стан будівлі став причиною пошуку нового виробничого приміщення і, зрештою, потребою забудови нового будинку для облаштування друкарні. Лише наприкінці XVIII ст. це питання вдалося вирішити шляхом викупу земельної ділянки (№ 77) із забудовами на Личаківському передмісті Львова. Трохи детальніше про це йтиметься згодом.

Стосовно друкарської фірми А. Піллера, то вона проіснувала у Львові досить довго. Розпочнемо передусім з того, що засновником, організатором та першим власником друкарні в період упродовж 1773–1781 рр. був А. Піллер.

Після його смерті з 1781 до 1790 рр. спадщина перейшла до його дружини Юзефіни (Жозефіни). З 1790 до 1793 рр. співвласниками фірми були сини А. Піллера – Йозеф і Томаш. А з 1793 до 1826 рр. власником друкарні є лише Й. Піллер [3, арк. 2].

Хоча у публікації І. Котлобулатової є свідчення, що Томаш помер у 1796 р. і тоді «фірму прийняв його брат Йозеф, який на той час самостійно проводив друкарню на вул. Личаківській, 18» (нинішній будинок № 3 – примітка автора) [7, с. 37]. Бачимо, у джерелах інформація децю не збігається: не тільки у нумерації будинків Личаківської вулиці у Львові, а й у наведених датах, коли друкарню очолив Йозеф. За матеріалами відомого польського історика міжвоєнного періоду Бялині Холодецького, Томаш Піллер відійшов від видавничих справ у 1793 р. [3, арк. 2–3], а не у 1796 р.

Як зазначає І. Котлобулатова, в 1798 р. у Львові побував німецький мандрівник Шультес. Свої враження про місто він занотовував у щоденнику, де зазначав що «губерніальний друкар Піллер, друкуючи патенти, циркуляри, афіші, збагатився настільки, що тепер посідає одну з найгарніших у Львові кам'яниць. Можна назвати його галицьким Траттнером у повному розумінні цього слова» [7, с. 37].

У зазначеному повідомленні Шультеса йдеться про адміністративний будинок № 3, розташований на одній із найдавніших доріг Львова у колишньому його передмісті. У XVI ст. цей шлях називали Личаківською дорогою, а у XVIII ст. – Нижньою Личаківською. Друкарня та інші виробничі й складські приміщення були розміщені у закритому дворі, куди можна було потрапити через аркоподібний прохід в центральній частині будинку. Земля (парцеля), на якій він збудований достатньо великих розмірів та на картах Львова Дю Дефі (1766 р.) і Йозефа-Даніеля Губера (Huber) (1777 р.) позначена як ділянка № 77. На південному периметрі вона межує із валом східної лінії оборони Львова кінця XVII ст. (так звана «лінія Беренса»). На плані будівля мала велике внутрішнє подвір'я, навколо обнесене будинками значно менших розмірів (флігелями).

Відомо, що землю ділянки № 77, де знаходиться будинок № 3, почали хаотично забудовувати від середини XVIII ст. Для будівництва камінь брали навіть з мурів Високого замку. У 1794 р. цю ділянку викупили Йозеф, Кароль і Петер Піллери. Там вони заклали основи майбутньої друкарні. Згодом ще купили частини двох сусідніх парцель (№ 75 і 76) й долучили до своєї (№ 77). Ділянка Піллерів набула значно більших розмірів та форми, на відміну від інших сусідніх ділянок.

На долученій парцелі з північного боку вони добудували одноповерхову будівлю (флігель), плануючи встановити у партері друкарські верстати. Згодом сюди з вул. Домініканської, 11 перевезли своє друкарське обладнання. Власне у цій споруді у 1822 р. Й. Піллер відкрив перший в Галичині літографічний цех, який згодом переріс в окрему літографічну фірму, відому наприкінці XIX ст. далеко за межами галицьких земель під назвою «Піллер-Нойман і спілка» («Piller-Neumann i Spółka»). Співвласником та останнім власником парцелі був Йозеф Нойман. Його входження у родину Піллерів відбулося на початку XX ст., адже в період 1911–1914 та 1919–1927 рр. він займав посаду президента Львова.

Варто згадати про факт який, ми переконані, вказує на соціалізацію світогляду Піллерів як підприємців. Усім відомо, що на будь-якому виробництві доволі важко уникнути травм і перша допомога потрібна якнайшвидше. 1 квітня 1819 р. на партері чільної кам'яниці, що по вулиці

Личаківській, 3, почала діяти аптека «Під римським імператором Титом». Її власником був Теодор Торосевич (1789–1876 рр.), фармацевт і бальнеолог, випускник медичного факультету Віденського університету, до слова, засновник курорту в Трускавці. На початку ХХ ст. аптека функціонувала під назвою «Аптека Антонія Ербара» («Apteka Antoni Ehrbara»). І її послугами, маючи пільги, користувалися працівники друкарні.

Як зазначає І. Котлобулатова, львівська друкарня А. Піллера від часу заснування мала у своєму розпорядженні різні шрифти (німецькі, польські, французькі, грецькі, єврейські тощо), чим вигідно забезпечувала собі монополію у видавничій справі серед друкарень міста і в тому числі у виданні шкільних підручників [7, с. 35].

Невипадково власника друкарні А. Піллера вже в перші роки її заснування та роботи у Львові ще називали «губернським друкарем його імператорської і королівської милості» [7, арк. 3].

Звичайно, що на якість продукції, передовсім, суттєво впливала якість паперу. Тому високоякісний папір А. Піллер закуповував в Моравії. Крім цього, у селищі Шкло Яворівського повіту він мав власну папірню. Вірогідно, що це була колишня папірня В. Кмеллера, яка від кінця ХVІ ст. до приходу австрійської влади у Галичину забезпечувала потреби львівського магістрату [7, с. 35].

Наприкінці ХVІІІ ст. для усіх друкарських підприємств Галичини характерною була значна концентрація робочої сили, фізична інтенсивність, трудомісткість робіт, довга тривалість праці. Робітники працювали в антисанітарних й шкідливих умовах, що побутувало у цехах внаслідок випаровування фарб, лаків, клею та інших хімічних речовин, свинцевих ливарних флюсів тощо. Не існувало елементарної вентиляції цехів та приміщень.

Значною проблемою стало те, що робітники друкарень, літографій, поліграфічних ливарних цехів, які на виробництві отримували травми – ставали інвалідами чи непрацездатними, опинялися без засобів існування та соціальної підтримки. Тому закономірним видається те, що перша професійна робітничка організація на українських землях, яка поставила за мету своєї діяльності проблему організації та забезпечення захисту робітництва, виникла серед найбільш освічених робітників у поліграфічній галузі [9, с. 77].

Відомо, що восени 1817 р. найманим управителем друкарні Піллерів працював німець Єжи Леонард Руль (Jerzy Leonard Ruhl). Цікаво, що з нагоди своїх іменин – 6 листопада 1817 р. – він запропонував документально узаконити практикований тоді спосіб збору добровільних внесків для потреб, хворих, скалічених та родин померлих колег і зробити його постійним.

Цей факт є ще одним аргументом стосовно тези про існування серед робітництва соціальної солідарності. При цьому управитель наголосив на потребі створення серед робітників друкарні незалежного товариства та каси при ньому. Його членами могли стати усі охочі працездатні особи видавництва. Бажачучи, щоб його ідея реалізувалася, Є. Л. Руль першим пожертвував у фонд майбутнього професійного товариства 10 гульденів у австрійській валюті [3, арк. 5; 6, с. 25].

Отже, робітничі каси взаємної допомоги з'явилися серед львівських друкарів і своєю діяльністю започаткували соціальний захист власних робітників.

Список використаних джерел

1. Берест Р. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817–1939 рр.). Дрогобич: Відродження, 1995. 126 с.
2. Гайнц Г. К. Закладення поселень періоду Йосифінської колонізації в Галичині та особливий приклад Кьонігсау // Німецькі колонії Галичини. Історія. Архітектура. Культура. Збірник наукових праць. Львів, 1996. С. 80–124.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 24. 15 арк.
4. Bednarski S. Materyaly do Historyi o Drukarniach w Polsce a mianowicie o Drukarniach Lwowskich I Prowincjonalnych. Lwów, 1888. 136 s.
5. Bandkie J. S. Historia Drukarn w Krolewstwie Poskiem i wielkiem xięstwie Litewskiem jako i wbkraiach zagranicznych, w których hjlskie dziela wychodzily. Kraków, 1826. Т. 1. 680 с.
6. Bober A. W. Historia drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie. Lwow: Drukarnia Zakładu Narodowego Ossolińskich, 1926. 242 s.
7. Котлобулатова І. П. Книгарі та книгарні в минулому Львова. Львів: Аверс, 2005. 240 с.
8. Мицик Ю. А., Бажан О. Г., Власов В. С. Історія України. З найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст. Навчальний посібник. К.: Вид. дім. «Киево-Могилянська академія», 2008. 591 с.
9. Берест І. Р. Зародження та діяльність перших професійних спілок на українських землях у ХІХ ст. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. 2012. № 4(64). С. 76–82.

References

1. Berest R. Narisy istorii profspilkovoho rukhu v Zakhidnii Ukraini (1817–1939 rr.) [Essays on the history of the trade union movement in Western Ukraine (1817–1939)]. Drohobych: Vidrozhennia, 1995. 126 s.
2. Haints H.K. Zakladennia poselen periodu Yosyfinskoi kolonizatsii v Halychyni ta osoblyvyi pryklad Konihnsau [Establishing settlements of the Josifin colonization period in Galicia and a special example of Königsau]. Nimetski kolonii Halychyny. Istorii. Arkhitektura. Kultura. Zbirnyk naukovykh prats. Lviv, 1996. S.80–124.
3. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F.82, op.1, spr.24. 15 ark.
4. Bednarski S. Materyaly do Historyi o Drukarniach w Polsce a mianowicie o Drukarniach Lwowskich I Prowincjonalnych. Lwów, 1888. 136 s.
5. Bandkie J.S. Historia Drukarn w Krolewstwie Poskiem i wielkiem xięstwie Litewskiem jako i wbkraiach zagranicznych, w których hjlskie

dziela wychodzily. Kraków, 1826. T.1. 680 s. 6. Bober A. W. Historia drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie. Lwow: Drukarnia Zakładu Narodowego Ossolińskich, 1926. 242 s. 7. Kotlobulatova I.P. Knyhari ta knyhami v mynulomu Lvova [Books and bookshops in the past of Lviv]. Lviv: Avers, 2005. 240 s. 8. Mytsyk Yu.A., Bazhan O.H., Vlasov V.S. Istoriiia Ukrainy. Z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII st. [History of Ukraine. From ancient times to the end of the XVIII century]. Navchalnyi posibnyk. K.: Vyd. dim. «Kyievo-Mohylianska akademiia, 2008. 591 s. 9. Berest I.R. Zarozhennia ta diialnist pershykh profesiinykh spilok na ukrainskykh zemliakh u XX st. [The birth and activities of the first trade unions in the Ukrainian lands in the 19th century]. Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profesiinykh spilok Ukrainy. 2012. № 4 [64]. S. 76–82.

Ihor Berest

THE BACKGROUND AND THE ENVIRONMENT OF THE RISK OF MUTUAL AID WORKING CASES AMONG THE LVIV DRYERS. ANALYSIS OF ACTIVITY

For the development of Ukraine during the years of independence there are characteristic the processes of revival, reconstruction or renaissance of a notion such as civil society. Public initiatives, associations, movements and various associations of citizens demonstrate a dynamic tendency to protect and expand the social sphere, in which the values and interests of civil society are increasingly distinguished, significantly influencing the policy of the state, the economic, humanitarian systems, changing and democratizing them for an example of modern trade unions. Workers' mutual assistance bases were preceded by the emergence of trade unions that emerged among Lviv printers and initiated social protection of their own workers by their activities.

Key words: trade unions, mutual assistance, Piller printing house.

УДК 94 (477)

Андрій Криськов

РЕФОРМА 30 ЛИПНЯ 1863 Р. В ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу аграрної реформи 30 липня 1863 р. Її проведено в західних регіонах колишньої Російської імперії, в тому числі й у губерніях Правобережної України (Волинській, Київській і Подільській). Вона стала реакцією на польське повстання 1863 р. і спрямовувалася на ліквідацію економічної могутності польських поміщиків. Одночасно, у порівнянні із іншими українськими провінціями, тут здійснено заходи щодо поліпшення для місцевих селян умов тримання земельних наділів. Разом із тим, реформа сприяла поширенню антипольських настроїв та пришвидшила процес переходу земельної власності від польських землевласників – до російських і українських.

Ключові слова: реформа, земельна власність, Правобережна Україна, поміщики, селяни.

Проблема аграрних перетворень, зумовлених реформою 19 лютого 1861 р., детально вивчена вітчизняною історичною наукою у загальноукраїнському контексті. Трактуювання механізму проведення реформи, форм і методів її реалізації значною мірою залежали від суспільно-політичних умов, у яких працювали дослідники. Однак земельна реформа, започаткована 30 липня 1863 р., є порівняно маловивченою, оскільки стосувалася вона чітко визначених регіонів колишньої Російської імперії. Проведена з політичних міркувань, вона виявилася значно радикальнішою, а її вплив на соціально-економічний і, опосередковано, на політичний розвиток колишніх губерній Правобережної України вимагає окремого комплексного дослідження.

Метою статті є дослідження нормативно-правової бази цієї реформи та основних економічних результатів її реалізації.

Визначальне місце в еволюції відносин землеволодіння в українських губерніях колишньої Російської імперії займає реформа 19 лютого 1861 р. Вона виходила із утопічних припущень і базувалася на нездійсненому розрахунку перетворити масу селянства у самодостатніх виробників, які, тим не менше, стояли би перед необхідністю віддавати частину своїх матеріальних і трудових ресурсів державі й поміщикам. Законодавчі акти, покликані регулювати аграрне реформування при переході від феодальної – до капіталістичної системи суспільних відносин, не призвели до чіткого розмежування поміщицької і селянської землі. Залишалися різного роду сервітути.

Розміри викупних платежів колишніх поміщицьких селян, як і передуючого їм оброку, визначалися особливим чином, не залежачи від існуючих продажних та орендних цін на землі і не відповідали доходності наділів. Отримувана у користування селян земля не завжди забезпечувала їм мінімум життєвих ресурсів і, зазвичай, не давала достатньо засобів для сплати